

Фактологія. 10 хибних уявлень про світ, і чому все набагато краще, ніж ми думаємо

Ганс Рослінг

ОЗНАЙОМЧИЙ ФРАГМЕНТ

Переклад — Ірина Ємельянова

© Видавництво «Наш Формат». Усі права застережено.

Фрагмент надано для ознайомлення. Повна книжка — nashaknyga.com.ua

Розділ перший. Інстинкт розриву

Як піймати у класі чудовисько за допомогою аркуша паперу

Коли жовтневого вечора 1995 року закінчилася моя лекція, я навіть гадки не мав, що саме тоді розпочав боротьбу з хибними уявленнями про світ, яка триватиме все життя.

— Назвіть рівень дитячої смертності в Саудівській Аравії! Не треба піднімати руки, просто кажіть уголос.

Я роздав копії таблиць 1 і 5 зі щорічного видання ЮНІСЕФ. Вони виглядали нудними, але я був у захваті.

— Тридцять п'ять, — відгукнувся хор студентів.

— Правильно. Це означає, що із кожної тисячі дітей, що народилися живими, 35 не доживають до свого п'ятого дня народження. А як щодо Малайзії?

— Чотирнадцять, — виголосив хор.

Коли студенти називали цифри, я записував їх зеленим маркером на пластиковій плівці проектора.

— Чотирнадцять, — повторив я. — Набагато менше, ніж у Саудівській Аравії!

Тут втрутилася моя дислексія, і я написав «Малаазія». Студенти засміялися.

— Бразилія?

— П'ятдесят п'ять.

— Танзанія?

— Сто сімдесят один.

Я поклав олівець і сказав:

— Знаєте, чому мене так непокоять оці цифри, що вказують на рівень дитячої смертності? Не лише тому, що мені не байдуже до дітей. Це така собі температура усього суспільства. Наче велетенський термометр. Тому що діти дуже вразливі. Є багато речей, які можуть їх убити. Коли з тисячі дітей у Малайзії вмирає

лише 14, це означає, що решта 986 — виживає. Батькам та суспільству вдалося захистити їх від усіх тих небезпек, які могли їх убити: мікроби, голод, насилля й таке інше. Отже, оце число, 14, говорить нам про те, що в малазійців достатньо їжі, їхні каналізаційні системи не протікають у систему подачі питної води, ці люди мають хороший доступ до первинної медико-санітарної допомоги, а їхні матері вміють читати й писати. Ця цифра не просто говорить нам про здоров'я дітей. Вона є виміром якості всього суспільства.

— Нас цікавлять не самі показники. Найцікавіше завжди криється за ними, — продовжував я. — Подивіться, наскільки вони різні: 14, 35, 55 і 171. Життя в цих країнах, судячи з усього, дуже відрізняється.

Я знов узяв олівець.

— А тепер скажіть мені, яким було життя в Саудівській Аравії 35 років тому? Скільки дітей померло в 1960 році? Подивіться на другу колонку.

— Двісті... сорок два...

Гучність хору значно зменшилася, коли студентам довелося вимовити таке велике число: 242.

— Так. Усе правильно. Саудівська Аравія досягла значного прогресу, згодні? Рівень дитячої смертності зменшився з 242 до 35 — і це за 33 роки. Цей темп набагато швидший, ніж у Швеції. Цій країні знадобилося 77 років, щоб досягти такого покращення.

— Повернімося до Малайзії. На сьогодні це 14. А що було в 1960-му?

— Дев'яносто три, — пробурмотіли вони у відповідь.

Збентежені і спантеличені студенти почали шукати дані у своїх таблицях. Роком раніше я дав своїм учням ті самі приклади, але без опори на дані з таблиць, і вони просто відмовилися вірити в те покращення у світі, про яке я розповідав. І от тепер усі докази були

в студентів перед очима. Вони бігали очима вгору-вниз по таблицях, намагаючись зрозуміти, чи не взяв я якісь виняткові країни, щоб обдурити їх. Вони не могли повірити в те, що вимальовувалося з інформації перед їхніми очима. Ця картина була геть несхожою на ту, що в їхніх головах.

— Просто для довідки, — сказав я, — ви не знайдете жодної країни, де б рівень дитячої смертності підвищився. Тому загалом ситуація у світі постійно покращується. А тепер невелика перерва на каву.

Цей розділ розповідь про перший із наших драматичних інстинктів — інстинкт розриву. Я маю на увазі непереборну спокусу розділити все на світі на дві чіткі й часто суперечливі групи. Між ними в нашій уяві виростає розрив — величезна прірва несправедливості. У цьому розділі я хочу показати, як інстинкт розриву вимальовує в людських головах картину світу, розділеного на дві протилежні групи. Це можуть бути два типи країн, чи два типи людей — багаті проти бідних.

Відстежити походження цієї хибної концепції вкрай важко. Того жовтневого вечора 1995 року я вперше поглянув в очі цієї тварюки. Це сталося одразу після перерви на каву, і цей досвід настільки захопив мене, що відтоді я так і не припинив своє полювання на хибні концепції.

Я назвав їх мегахибними через їхній надзвичайний вплив на те, наскільки некоректно люди сприймають світ. Перша з них — найгірша. Розкладання світу на дві коробки — на бідних і багатих — повністю спотворює в людській свідомості всі глобальні співвідношення.

Коли лекція продовжилася, я пояснив, що рівень дитячої смертності був найвищим у племінних суспільствах у джунглях, а також серед традиційних землеробів у віддалених сільських регіонах по всьому світу.

— Цих людей ви можете побачити в документальних фільмах про екзотичні світи. На долю цих батьків випала найважча боротьба за виживання їхніх родин, і сьогодні вони все ще втрачають половину своїх дітей. Але на щастя, дедалі менше людей живуть у таких жахливих умовах, — сказав я.

Молодий студент із першого ряду підняв руку. Він нахилив голову і промовив:

— Вони ніколи не зможуть жити так, як ми.

Усі в аудиторії стверджувально закивали.

Можливо, він думав, що я здивуюся. Але я не здивувався. Це й було те саме твердження «розриву», яке я чув до того багато разів. Я не був здивований — я страшенно зрадив. Саме на це я і сподівався. Наш діалог продовжився так:

— Вибачте, що ви мали на увазі, коли сказали «вони»? — запитав я.

— Я мав на увазі людей з інших країн, — відповів студент.

— Усіх країн, крім Швеції?

— Ні, я мав на увазі... незахідні країни. Вони не зможуть жити так, як ми. Це не працюватиме.

— Ага! (Наче я щось зрозумів). Тобто ви говорите, наприклад, про Японію?

— Ні, не про Японію. У них західний спосіб життя.

— Значить, про Малайзію? У них «незахідний спосіб життя», так?

— Так, Малайзія — незахідна країна. Усі країни, які не запозичили західний стиль життя. Вони не зможуть. Ну, ви мене розумієте.

— Ні, я вас не розумію. Поясніть, будь ласка. Ви говорите про «захід» і «решту», правильно?

— Саме так.

— А Мексика... це «захід»?

Він просто дивився на мене.

Я не збирався ні чіплятися до нього, ні кепкувати, але продовжив свою думку, бо не міг стримати цікавості побачити, куди це нас доведе. Чи була Мексика «заходом», чи мали її громадяни можливість жити так, як ми? Чи вони «решта»?

— Я заплутався, — сказав я. — Ви почали з «нас» і «них», а прийшли до «захід» і «решта». Мені дуже цікаво, я хочу зрозуміти, що саме ви мали на увазі. Я вже дуже багато разів чув ці ярлики, але чесно, ніколи їх не розумів.

На допомогу юнакові прийшла дівчина з третього ряду. Вона відповіла на мій виклик, але так, що це мене зовсім здивувало. Вона вказала на велику газету перед нею і мовила:

— Спробуймо визначити це так: ми, «західні» люди, маємо меншу народжуваність, і в нас мало дітей помирає. А вони, решта, народжують багато, відповідно в них і багато дітей помирає».

Вона намагалася вирішити конфлікт між своїм розумом і моїми даними в досить творчий спосіб, фактично — пропонуючи визначення, як саме розділити світ. Я був просто таки щасливий. Тому що вона зовсім не мала рації — як сама швидко й усвідомила. І найголовніше, вона не мала рації предметно, а це я міг проаналізувати.

— Чудово. Фантастично. Фан-тас-тич-но, — я взяв ручку і схопився з місця. — Зараз поглянемо, чи справді ми можемо розділити країни на дві групи на підставі кількості народжених і померлих дітей.

Скептичні обличчя перетворилися на зацікавлені — студенти хотіли розгадати, через що я раптом став таким щасливим.

Мені дуже сподобалося визначення дівчини, оскільки воно було чітким і прозорим. І ми могли порівняти його з фактичними даними. Якщо хочете когось переконати в тому, що вони перебувають у полоні хибної концепції, дуже корисно порівнювати їхню думку з

фактичними даними. Я так і зробив.

І решту мого робочого життя я займався саме цим. Велика сіра копіювальна машина, якою я користувався, щоб зробити зразки тих таблиць із даними, була моїм першим партнером у боротьбі проти хибних концепцій. У 1998 році в мене з'явився новий принтер, завдяки якому я міг роздавати студентам бульбашкові графіки з даними про країни. Потім у мене з'явилися партнери-люди, і справи пішли набагато краще. Анна й Уля настільки захопилися цими діаграмами і самою ідеєю розвінчання хибних концепцій, що приєдналися до моєї справи й випадково створили революційний спосіб показати сотні інформаційних тенденцій в анімованих бульбашкових графіках. Такі таблиці і діаграми стали нашою зброєю у зруйнуванні хибної концепції про те, що «світ розділений на дві частини».

Мої студенти говорили про «нас» і про «них». Інші люди кажуть про «розвинений світ» і «світ, що розвивається». Можливо, ви й самі використовуєте ці ярлики. Що з ними не так? Журналісти, політики, активісти, вчителі й дослідники — усі постійно так говорять.

Коли люди кажуть про «розвинений» і «той, що розвивається», вони здебільшого мають на увазі «бідні» й «багаті» країни. Також я часто чую «схід/захід», «північ/південь» або «країни з низьким рівнем доходу / країни з високим рівнем доходу». Насправді не має значення, який саме термін використовує людина, щоб описати світ, поки це поняття відповідає тим картинам, які є в голові людини, і має якийсь зв'язок із реальністю. Але що це за картини в людських головах, коли вони використовують усі ці слова? І чи справді ці картини мають стосунок до реальності?

Порівняймо їх із фактажем. Графік, який ви побачите далі, показує кількість малюків на одну жінку і кількість дітей до п'яти років для різних країн.

Кожна бульбашка на графіку представляє одну країну, розмір бульбашки — кількість населення. Найбільші бульбашки — це Індія і Китай. Ліворуч на графіку розташовані держави, де жінки народжують багато дітей, а праворуч — де народжуваність низька. Що вище розташована бульбашка країни, то більше дітей виживає. Саме цей графік показує те, як студентка з третього ряду визначила різні групи: «ми» і «вони» або «захід» і «решта». Тут я позначив ці дві групи як «розвинені країни» і «країни, що розвиваються».

Ви лишень погляньте, як красиво всі країни розмістилися у двох коробочках: розвинені й ті, що розвиваються. А між ними є порожнє місце, розрив, заповнений лише 15-ма маленькими державами (куди входять Куба, Ірландія та Сінгапур), де мешкає лише 2 % світового населення. У прямокутнику з назвою «ті, що розвиваються» зібралися 125 кульок, до яких входять Китай і Індія. У цих країнах жінка народжує в середньому п'ятеро дітей. До п'ятирічного віку доживає трохи менш ніж 95 % дітей, а це означає, що вмирає понад 5 %. У другому прямокутнику з назвою «розвинені» зібралися 44 бульбашки, серед яких є Сполучені Штати і більшість країн Європи. У всіх цих державах одна жінка в середньому народжує 3,5 дитини, із яких виживає трохи більш ніж 90 % дітей.

Увесь світ умістився у дві коробки. Це саме ті коробки, які уявляла собі студентка з третього ряду. Ця картина ясно показує світ, розділений на дві групи, між якими є розрив. Як «точно». Який простий для розуміння світ! Так що тут такого? Що не так із цими ярликами «розвинені країни» і «країни, що розвиваються»? Чому я так прискіпувався до студентів, які розділили світ на «нас» і «їх»?

Тому що ця картина показує світ 1965 року! Час, коли я був юнаком. Ось у чому проблема. Ви ж не користуватиметеся мапою 1965-го року, щоб їздити країною? І чи будете ви задоволені, якщо лікар користуватиметься передовими технологіями 1965 року, щоб поставити вам діагноз і призначити лікування? Малюнок, поданий

нижче, показує, як світ виглядає зараз.

Світ цілковито змінився. Сьогодні родини стали малими, дитяча смертність перетворилася на рідкісне явище в більшості країн включно з гігантами — Китаєм та Індією. Погляньте в нижній лівий кут. Цей прямокутник майже порожній. Усі країни прямують у другий, менший прямокутник, де мало дітей і низька смертність. І переважна кількість країн уже досягли цього рівня: 85 % людей уже потрапили в коробку з назвою «розвинений світ». Решта 15 % перебувають у проміжному стані. І лише 13 країн із 6 % світового населення досі не полишили коробки «тих, що розвиваються». Але в той час, коли світ кардинально змінився, світосприйняття залишилося таким самим, принаймні в «західних» головах. Більшість з нас застрягли в геть застарілих даних про решту світу.

Такі кардинальні перетворення, як те, яке я щойно показав, стосуються не лише розмірів родини й рівня дитячої смертності. Ті самі зміни відбуваються майже в усіх аспектах людського життя. На графіках, що показують рівень доходу, туризму, демократії, доступу до освіти, охорони здоров'я чи електроенергії, ми бачимо ту саму історію: колишнього розподілу на два табори більше не існує. Сьогодні більшість людей перебуває посередині. Немає ніякого розриву між заходом і рештою, між розвиненими й тими, що розвиваються, між багатими й бідними. Нам усім доведеться припинити послуговуватися простими парами категорій, до яких ми звикли.

Моїми студентами завжди були люди ідейні, добре обізнані в глобальних процесах — ті, що хотіли змінити світ на краще. Та мене вразило їхнє невігластво, що стосувалося базових фактів про світ. Мене шокувало те, що вони досі поділяли світ на дві групи — «нас» і «їх». Мене приголомшило те, що студенти й дотепер говорили, буцімто «вони» не зможуть жити, як «ми». Як узагалі могло статися так, що у їхніх головах жило бачення світу тридцятирічної давнини?

Того жовтневого вечора 1995 року я їхав додому на велосипеді під дощем. Мої пальці залякли від холоду, але всередині мене палав вогонь. Мій план спрацював. Завдяки фактичним даним, які я приніс на заняття, мені вдалося довести студентам, що світ не розділяється на дві частини. Нарешті мені вдалося визначити їхню хибну концепцію. Тепер я відчував потребу вести боротьбу далі. Я розумів, що потрібно чіткіше подавати інформацію. Це допоможе мені переконливіше показувати людям, що їхні думки були нічим іншим, як безпідставними відчуттями. Цим я зможу розвіяти їхні ілюзії, що вони щось знають, у той час як насправді вони лише так відчували.

Двадцять років по тому я сидів у розкішній копенгагенській телестудії. «Розділений» світ став на 20 років старшим, на 20 років застарілішим. Ми були в прямому ефірі, і журналіст нахилив голову і промовив до мене:

— Ми і досі спостерігаємо за величезною різницею між невеликим багатим світом, здебільшого світом старого заходу, і рештою світу.

— Але ви дуже помиляєтеся, — відповів я.

І знову я пояснював, що такої окремої групи «бідних країн, що розвиваються» вже давно не існує. Немає ніякого розриву. Сьогодні більшість людей, 75 %, живе у країнах із середнім рівнем доходу. Не в бідних, не в багатих, а десь посередині. І вони починають жити мотивованим розсудливим життям. На одному кінці шкали все ще залишаються країни, де значна частка людей живе у крайній і неприйнятній бідності, а на іншому перебуває багатий світ (Північна Америка та Європа та декілька інших країн, таких як Японія, Південна Корея та Сінгапур). Але переважна кількість уже опинилася посередині.

— І на чому ґрунтуються ці ваші знання? — вів далі журналіст, вочевидь намагаючись спровокувати мене.

І йому вдалося. Я не зміг стримати роздратування, що відобразилося на моєму голосі та словах:

— Я користуюся звичайною статистикою, яку надає Всесвітній банк і ООН. Не існує ніяких протиріч. Це факти, тож дискутувати буде недоречно. Я маю рацію, а ви — ні.

Якщо порахувати, то я борюся із хибною концепцією про розділений світ уже понад 20 років. Коли знову з нею стикаюся, уже не дивуюся. Бачення моїх студентів не було в цьому сенсі особливим. Данський журналіст теж не вирізнявся. Здебільшого люди мислять так само. Якщо ви скептично ставитеся до мого твердження, це добре. Завжди вимагайте доказів таких тверджень. І ось мій доказ у вигляді пастки хибної концепції розділення світу.

По-перше, ми попросили людей розповісти, як саме вони уявляють життя у так званих країнах із низьким рівнем доходу, поставивши декілька запитань із того тесту, який ви бачили на початку.

Який відсоток дівчат сьогодні закінчує початкову школу в країнах із низьким рівнем доходу?

А. 20 %.

Б. 40 %.

В. 60 %.

У середньому 7 % респондентів вибрали правильну відповідь: 60 %. (Пригадайте, у зоопарку 33 % шимпанзе вибрали б правильну відповідь). Більшість людей «здогадалася», що це лише 20 %. У світі дуже мало країн — це такі виняткові місця, як Афганістан чи Південний Судан, — де закінчити початкову школу можуть до 20 % дівчат. Ба більше, у цих країнах мешкає менш ніж 2 % усіх дівчат світу.

Коли ми поцікавилися тривалістю життя, нестачею харчів, якістю питної води й рівнем щеплення — здебільшого ми запитували про співвідношення людей у країнах з низьким

прибутком, які мають можливість задовольнити базові потреби нормального сучасного життя, — ми отримали ті самі результати. Середня тривалість життя у країнах з низьким прибутком 62 роки. У більшості людей достатньо їжі, переважна кількість людей має достатньо питної води належної якості, більшість дітей отримала щеплення і більшість дівчат закінчує початкову школу. І лише невеликий відсоток людей, набагато менший за 33 % шимпанзе, вибрали правильні відповіді. Більшість вибрала найгірший варіант з наявних, навіть якщо цей варіант указував на найбільш мізерний рівень життя, який лише можна знайти в місцях жакливиx катастроф у найвіддаленіших кутках планети.

Час закрити пастку й спростувати хибну концепцію. Тепер ми знаємо, що люди вірять, ніби життя у країнах з низьким рівнем доходу набагато гірше, ніж є насправді. Але наскільки багато людей страждають від такого жакливого життя? Ми запитали це в респондентів зі Швеції і США:

Який відсоток світового населення проживає в країнах із низьким рівнем доходу?

У більшості відповідей фігурувало 50 % і більше. Середній показник зупинився на позначці 59 %.

А справжнє значення — лише 9 %. Тільки 9 % людей живуть у країнах із низьким рівнем доходу. І пам'ятайте: ми щойно довели, що ці країни не настільки жакливі, як думають люди. Так, там багато поганого, але вони все одно не перебувають на рівні Афганістану, Сомалі чи Центральноафриканської Республіки, які є найгіршими на планеті місцями для життя.

Висновок простий: країни з низьким рівнем доходу набагато розвиненіші, ніж думає більшість людей. До того ж, там живе дуже мало людей. Ідея розділеного світу, де більшість застрягла у злиднях і стражданні, ілюзорна. Це цілком хибна концепція.

Якщо більшість людей не проживає у країнах із низьким рівнем доходу, то де вона перебуває? Звичайно ж, що не в країнах із високим рівнем доходу?

Вам подобається вода у вашій ванні? Холодна, як крига, чи гаряча, як вулкан? Звісно, існує більше варіантів, ніж ці два. Водичка може бути зимною, окропом або кімнатної температури. Або щось посередині. Варіантів безліч.

Де проживає більша частина населення світу?

А. У країнах із низьким рівнем доходу.

Б. У країнах із середнім рівнем доходу.

В. У країнах із високим рівнем доходу.

Більшість людей живе у країнах не з низьким рівнем доходу і не з високим. Ідеться про країни із середнім рівнем доходу. Цієї категорії взагалі не існує в розділеному світосприйнятті, але насправді вона є. І там мешкає 75 % усього людства. Так, на місці так званого розриву. Тобто якщо сказати інакше, ніякого розриву не існує.

Якщо об'єднати країни із середнім і високим рівнями доходу, це становитиме 91 % усього людства, і більшість із них інтегрувалася у світовий ринок і досягла суттєвого прогресу на шляху до гідного життя. Це щасливе відкриття для пацифістів і життєво важливий пункт для міжнародного бізнесу. Виявляється, є п'ять мільярдів потенційних покупців, які покращують своє життя й потребують шампунів, прокладок, мотоциклів і смартфонів. Ви можете пропустити цих людей, якщо думатимете, що вони «бідні».

Під час виступів я завжди вкрай негативно ставлюся до визначення «країни, що розвиваються».

Після закінчення люди зазвичай запитують мене: «То як нам тепер їх називати?». А погляньте на ці слова уважніше. Це та сама хибна концепція: «ми й вони». Як «нам» тепер називати «їх»?

• • •

Далі — у повній книжці «Фактологія. 10 хибних уявлень про світ, і чому все набагато краще, ніж ми думаємо».

nashaknyga.com.ua